

KECSKEMÉTI GÁBOR

Medgyesi Pál prédikációelméleti művének forrásai

Az első magyar nyelvű retorikai szakkönyv, Medgyesi Pál *Doce nos orare, quin et praedicare* című, latin–magyar kétnyelvű homiletikája (Bártfa, 1650)¹ imádság- és prédikációelméletet is tartalmaz, amelyek közül ez alkalommal kizárólag az utóbbival foglalkozom. A homiletikai rész három ún. táblából, vagyis pontokba és alpontokba szedett ismertetésből áll, amelyek három prédikációkészítési eljárás lépéseit, egyben háromféle prédikációszerkezetet mutatnak be. Mindegyik táblának előbb a latin szövegét, majd annak magyar fordítását közli a nyomtatvány.² A táblákat a *Regulae generales manuducentes* című latin szöveg és *Közönséges mintegy kézenfogva vezető regulák* című magyar fordítása követi. Ez az utolsó rész megnevez néhány tanulmányozásra érdemes szerzőt: Ames, Perkins, Kálvin, Bucanus, Polanus, Wollebius és Rivetus műveit. E felsorolás azonban nem a prédikációelméleti mű forrásait jelöli meg, hanem a dogmatikai és etikai tanulságok kibontásához mintaként felhasználható szakirodalmat ajánl a gyakorló prédikátor számára.

Medgyesi három tábláját és azok eltérő retorikai természetét még sohasem értékelték úgy, hogy forrásait azonosították és hozzájuk kötődő kapcsolataikat tisztázták volna. A három táblából kibonthatónak látszó kétféle prédikációkészítési módszertanról szóló, ma közkeletűnek számító megállapítások így meglehetősen spekulatívnak értékelhetők.³ Pedig könyve Fogarason, 1649 márciusában Lorántffy

* A szerző az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének kutatóprofesszora és igazgatója. E tanulmány eredetileg előadásként hangzott el a *Colloquia Medgyesiana* című műhelykonferencián Debrecenben, 2009. június 26-án. A konferencia előadásából tervezett tanulmánykötet végül nem jelent meg. A tanulmány első, a forrásokat azonosító része időközben napvilágot látott angol nyelven: Gábor KecsKemÉti, „Sources of the Rhetorical Handbook by Pál Medgyesi”, *Camoenae Hungaricae* 6 (2009): 84–92. A második, Medgyesi fordítási eljárásaira általánosságban véve megállapításokat tevő rész máig kiadatlan volt.

1 MEDGYESI Pál, *Doce nos orare, quin et praedicare etc. az az, Imadkozásra és praedicatio írása s-tételre, és a'nak meg-tanulására-való mesterséges tablak. Avagy, egynehány-féle világos és mindenektől meg-érthető ut-mutatasok vagy modok: melyek szerint ki ki magatul-is, mind magában s-mind háza-népe között, sőt gyülekezetekben-is... könyöröghet, praedicalhat, és az praedicatiokat meg-tanulhatya* (Bártfa, 1650; RMK I, 832 – RMNy 2310).

2 Csak az I. tábla magyar szövegének van modern kiadása: TARNAI Andor és CSETRI Lajos, írta, összeáll., *Rendszerek a kezdetektől a romantikáig, A magyar kritika évszázadai* 1 (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1981), 158–166.

3 Vö. ZOVÁNYI Jenő, *Puritánus mozgalmak a magyar református egyházban* (Budapest: Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, 1911), 254–257; BORBÁTH Dániel, „Medgyesi Pál homiletikája és Geleji Katona Istvánnal folytatott homiletikai vitája”, *Református Szemle* 54 (1961): 282–293; BARTÓK Ist-

Zsuzsanna erdélyi fejedelemasszonynak ajánlott előljáró beszédében⁴ maga Medgyesi csaknem kifogástalanul dokumentálta felhasznált forrásait: a prédikációkészítés könnyű, rövid és épületes útjait, mint írja, „nem csak a’ magam tapasztalásából, hanem kiváltképpen e’ féle dolgokhoz derékképpen értő Tudoss embereknek Írásokból szedegettem, úgy mint *Joannes Clark Sacra Oratoriajából*, *Amesius Munkáiból*, az Angliai Parlament *Directoriumából*. A’ mely penig *ABBA ATYA* név alatt vagy, jobb részént *Elnathan Parré*.” Az utolsó kitételről nemrég sikerült bebizonyítani, hogy benne még a módosítót is nagyon komolyan kell venni,⁵ az itt hivatkozott szerző, Parr azonban csak az ars orandi forrásául szolgált. Tüzetes tanulmányozás után most végre az is ki fog tűnni, hogy a prédikációkészítési módszertan forrásainak megnevezésében Medgyesi éppilyen nyílt kártyákkal játszott, és utalásai a lehető legszabadosabbak.

1

Az elsőként említett John Clarke azonosítása rég megnyugtatónak nevezhető. Clarke⁶ (1596–1658) 1615-től tanult Cambridge-ben, 1618-ban szerzett bölcsészbakkalaureátust, 1621-ben bölcsészmagiszteri, 1631-ben teológiai bakkalaureusi fokozatot. Már 1625-ben felszentelték, ám parókiát csak 1634-ben kapott Fiskertonban. Munkásságát jóval mélyebben határozta meg, hogy 1622 és 1641 között a lincolni iskola rektora volt, majd a jelek szerint egy fiskertoni magániskolában is tanított még. A Medgyesi által említett *Sacra oratoriája* azonosításában az akkor még gyerekcipőben járó hazai retorika-történeti kutatás meglehetősen rossz nyomon indult el közel négy évtizede. „A név, az idő és a műfaj egybeesése miatt”, valamint „a korabeli hivatkozási módok pontatlanságát is figyelembe véve” a forrást Clarke *Formulae oratoriae* című munkájában vélték felismerni.⁷ E több kiadást megért frázisgyűjteménynek⁸ azonban Medgyesi hivatko-

ván és SZÖNYI György Endre, „»Tanéts meg minket könyörögni ... sőt praedicalni-is Vram«: Az első magyar nyelvű egyházi retorika”, in *Eszmei és stilisztikai kérdések a régi magyar prózában*, szerk. BITSKEY István, GOMBA Szabolcsné és VARGA Pál, 115–121 (Debrecen: KLTE, 1978); BARTÓK István, „Medgyesi Pál: *Doce praedicare*: Az első magyar nyelvű egyházi retorika”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 85 (1981): 1–16; BARTÓK István, „Sokkal magyarabbul szólhatnánk és írhatnánk”: *Irodalmi gondolkodás Magyarországon 1630–1700 között*, Irodalomtudomány és kritika (Budapest: Universitas Kiadó, 1998), 200–211.

4 Modern kiadása: MEDGYESI Pál, „Előljáró beszéd. Háromszázéves Medgyesi Pál homiletikája: *Doce nos orare, quin et praedicare*”, közli INCZE Gábor, *Református Egyház* 4 (1952): 19–22.

5 TÓTH Stella, „»A mely penig Abba atya név alatt vagy, jobbrészént Elnathan Parré«”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 110 (2006): 309–318.

6 Edward A. MALONE, „John Clarke (1596–1658)”, in *British Rhetoricians and Logicians, 1500–1660: Second Series*, ed. Edward A. MALONE, *Dictionary of Literary Biography* 281, 48–57 (Detroit etc.: A Bruccoli Clark Layman Book–The Gale Group, 2003).

7 BARTÓK, „Medgyesi Pál...”, 7.

8 Wilbur Samuel HOWELL, *Logic and Rhetoric in England 1500–1700* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1956), 338–339.

zásához semmi köze sincs, és az elszórt forrásmegállapítást azóta már a korszak kritikátörténeti szintézise is korrigálta.⁹ Az *Oratoriae sacrae skiagraphia* valójában a *Holy Oyle for the Lampes of the Sanctuarie* című, betűrendbe sorolt tárgyszavak alatt bibliai citátumokat közlő frázisgyűjtemény latin nyelvű függelékeként jelent meg 1630-ban,¹⁰ s ajánlásával és előszavával együtt harminc, azok nélkül mindössze húsz lapot tölt meg.¹¹ Clarke könyve épp akkor volt az angliai bibliaexegetikai, a benne található függelék pedig a homiletikai irodalom újdonsága, amikor Medgyesi maga is Angliába látogatott és 1630–31-ben két vagy három trimesztet Cambridge-ben töltött.¹² A szerzőt akár személyesen is ismerhette. Az angliai könyvészet nem tud az *Oratoria sacra* újranyomásáról, ezért feltehető, hogy Medgyesi saját példányt hozott haza az első és egyetlen kiadásból, vagyis ez a forrás prédikációelméleti tájékozódásának igen korai rétegébe tartozik, amelyből saját homiletikája megjelenésekor már jó két évtizede tájékozódhatott. Clarke homiletikai összefoglalóját csak nemrégiben sikerült végre kézbe vennünk, és immár világosan látható, hogy ez a munka Medgyesi első prédikációkészítési táblájának csaknem kizárólagos forrása volt. Noha többnyire nem változtatás nélkül másolta a szövegét, hanem általában tömörített, Clarke megfogalmazásai mégis világosan felismerhetők a szavak, a szintagmák és a mondategészek szintjén egyaránt, és a szónok tennivalóira való tagolás meg a beszédrészenkénti tárgyalás makroszintjén sincs eltérés a két szöveg között. Az angliai latin eredeti kiaknázása tehát lineárisan történt, és a felhasználás a mű egészére kiterjedt. Medgyesi szövegezésének jellegzetességeit, az eredetihez való ragaszkodásának és az attól való eltéréseinek a váltakozását jól lehet szemléltetni a prédikáció bevezetéséről előadott tudnivalók példáján:

9 BARTÓK, „Sokkal magyarabbul szólhatnánk...”, 191.

10 Heinrich Franz PLETT, *Englische Rhetorik und Poetik 1479–1660: Eine Systematische Bibliographie* (Opladen: Westdeutscher Verlag, 1985).

11 John CLARKE, *Holy Oyle for the Lampes of the Sanctuarie: or, Scripture-Phrases Alphabetically Disposed, for the Use and Benefit of Such as Desire to Speake the Language of Canaan, More Especially the Sonnes of the Prophets, Who Would Attaine Elegancie and Sublimity of Expressions* (London, 1630), 465–497.

12 HERPEI János, „Adatok Medgyesi P. Pál életéhez”, in HERPEI János, *Polgári irodalmi és kulturális törekvések a század első felében*, szerk. KESERŰ Bálint, Adattár 1, 367–400 (Budapest–Szeged: MTA Irodalomtörténeti Intézet–JATE, 1965), 370–371; GÖMÖRI György, *Magyarországi diákok angol és skót egyetemeken 1526–1789, Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 14* (Budapest: ELTE Levéltára, 2005), 102. sz.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ continet. Primo

Exordium [...]. Quod,

1. Non debet esse nimis longum, sed ut se habet caput ad corpus.
2. Sit e re natum, utpote, Fine, Causa, Adiuncto, Comparatis, Dissentaneis, Historia, etc. [...]
3. Quantitate, sit adeo parvum ut tres periodos non excedat.
4. Qualitate, artificio divino rarum, admirandum.

Secundo Prologus continet [...]

disquisitionem, et accuratam *Contextus* observationem; dispiciendo quomodo Sensus a praecedentibus pendeat, cum subsequentibus cohaereat.

Si autem per *Contextus* dependentiam, via ad futuram explicationem sterni nequeat omittenda est.

Prologus qui vel

Exordium quod

1. Non sit prolixum.
2. E re natum, scil. fine, causa, adjuncto, comparatis, dissentaneis, historia.
3. Quantitate tam parvum, ut tres periodos non excedat.
4. Qualitate, Artificio divino rarum, admirandum.

Accurata contextus observatio, i. e.

quomodo textus

cum superioribus et consequentibus cohaereat;

quae si viam ad futuram explicationem ostendat, adhibenda est; si non, omittenda.

Clarke és Medgyesi műve között egyetlen alapvető különbség van. Clarke szövegét bőseges lábjegyzetek kísérik, amelyekben a főszövegben összegzett tudnivalókhoz bővebb, gyakran görög nyelvű idézetek olvashatók, a leggyakrabban Aranyszájú Szent János, Szent Ágoston, Szent Jeromos, Tertullianus, Seneca és mások műveiből. E hivatkozások ellenére a főszöveget illetően Clarke-nak később mégis a plagizálás vádjával kellett szembenéznie. A *Formulae oratoriae* 1632. évi kiadásában közölt *Querela apologetica*-ban a nyomdára hárította annak a felelősségét, hogy az *Oratoria sacra* kéziratában a margón megjelölt szerzőhivatkozásokat törölték; forrásai között Bartholomaeus Keckermannnt, Wilhelm Zeppert, Johann Heinrich Alstedet, William Amest, William Chappelt, William Perkinst, Richard Bernardot, John Willist, Thomas Vicarst és Erasmust említette. Saját alkotómódszerét Lipsiuséhoz hasonlította, idézte is annak szerzői önértelmezését („omnia nostra esse et nihil”), szerzőségének érdeméhez pedig az összeállítást és az angol minták esetében a latin fordítást is elegendőnek tartotta.¹³ Medgyesinél viszont már a Clarke szövegéhez csatolt jegyzeteknek, a bennük idézett auktoritások megnevezésének vagy a hivatkozások átvételének sincs nyoma, noha ezeket az információkat forrásában még megtalálhatta volna.¹⁴ Arra pedig nemigen gondolhatunk, hogy a Clarke összeállításának közvetlen forrásául szolgáló, latin és angol nyelvű prédikációelméleti szakirodalomban olyan rendszeresen tájékozódott volna Medgyesi, hogy

13 Charles GARTON, „John Clarke’s »Querela apologetica«”, *Humanistica Lovaniensia: Journal of Neo-Latin Studies* 25 (1976): 261–281.

14 Medgyesi e kiadványa tehát ebben a tekintetben nem adott lehetőséget az ún. pásztázó könyvolvasásra; vö. FAZAKAS Gergely Tamás, „Pásztázó könyvolvasás és kegyességgyakorlás: A *Praxis pietatis* margószövegeiről és egy tágabb kutatás lehetőségeiről”, in *Nyelv, lelkiiség és regionalitás a közép- és kora újkorban: Előadások a VII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson, Kolozsvár, 2011. augusztus 22–27.*, szerk. GÁBOR Csilla és mások, 146–168 (Kolozsvár: Egyetemi Műhely Kiadó–Bolyai Társaság, 2013).

nagyobb számban felismerhette volna Clarke átvételeit és parafrázisait. A teológiai szakirodalom magyarországi honosításának gyakori esete játszódott le: a forrásul szolgáló mű többretegű intertextualitása a pragmatikus adaptáció során elveszítette összetettségét, a közvetett, másodlagos források reflektálatlanná váltak, a referenciális modalitás megváltozott.

Medgyesi első táblájának csaknem kizárólagos forrása Clarke műve. Egyedül a prédikációhoz való előkészületet tárgyaló részben sikerült egyebünnét származó megfontolásokat azonosítani. A nyilvános könyörgésnek csak a formájára vonatkozó észrevételek származnak Clarke-tól, a materiájáról, vagyis a tárgyról adott felsorolás elemei Ames *Medullájából* kerültek ide. E résznek a könyörgés általános céljáról szóló zárómondata is ugyanonról való.

2

A 17. század eleji kálvinizmus nagy hatású teoretikusa, William Ames¹⁵ (Amesius, 1576–1633) nem írt önálló homiletikát, de főművében, a *Medulla theologicában* (1627) az első könyv 35. fejezete, a *De ministris ordinariis, et eorum officio in concionando* tömör ars concionandinak tekinthető,¹⁶ *De conscientia*ja (1630) negyedik könyvének 26. fejezete pedig szintén *De concionibus habendis* szól.¹⁷ Ames homiletikai nézetei nagyon nyomatékos összetevői a hazai kálvinista prédikációelméleti gondolkodásnak a 17. század egészében.¹⁸ Noha nem tudunk Medgyesi franekeri tartózkodásáról és személyes ismeretségükről, retorikai műve mégis messzemenően a franekeri professzor szellemi hatása alatt áll. Ames két főművének említett fejezetei azok az eddig közelebből meg nem határozott munkák, amelyeket Medgyesi homiletikája második forrásaként nevez meg. A *Doce praedicare* második táblája e két fejezet szövegéből épül fel.

A prédikatori hivatással, a prédikációkészítés általános tudnivalóival és a prédikáció egyes beszédrészeivel kapcsolatos megfontolások rendszeres kifejtése a *Medulla* hivatkozott fejezetében található meg. A *Conscientia*-beli prédikációs fejezet járulékos szerepű, amely kérdés-felelet formájában egyes, nem szervesen összefüggő, főként módszertani problémákat vet fel és világít meg. Tökéletesen érthető és logikus megoldásnak tarthatjuk tehát, hogy Medgyesi második táblájának gerincét a *Medulla*-fejezet kivonata adja, amelyre kiegészítésül vannak néhol felfüggesztve a *Conscientiából* származó egyes meg-

15 Jameela LARES, „William Ames (1576–1633)”, in MALONE, *British Rhetoricians...*, 3–13.

16 BARTÓK, „Sokkal magyarabbul szólhatnánk...”, 190. Általam használt és alább idézett kiadása: Guilielmus AMESIUS, *Medulla S. S. theologiae, ex Sacris literis, earumque interpretibus, extracta, et methodice disposita* (London, 1630), 185–195.

17 BARTÓK, „Sokkal magyarabbul szólhatnánk...”, 191. Általam használt és alább idézett kiadása: Guilielmus AMESIUS, *De conscientia et eius iure, vel casibus, libri quinque* (Oxford, 1659), 236–246.

18 KECSKEMÉTI Gábor, „A böcsültre kihaladt ékes és mesterséges szóllás, írás”: A magyarországi retorikai hagyomány a 16–17. század fordulóján, Irodalomtudomány és kritika: Tanulmányok (Budapest: Universitas Kiadó, 2007), 52–62; CSORBA Dávid, „A Martonfalvi-tanítványok és a református pietizmus szellemi horizontja”, *Irodalomtörténet* 82 (2001): 576–593, 578–579.

fontolások. A prédikáció szerkezeti egységeivel kapcsolatban összegzett tudnivalók lineáris *Medulla*-kivonatolás eredményei. A *Conscientiá*ból származó kiegészítések a szerkezeti vázlat elejére és végére illesztve olvashatók: a textus kiválasztásával kapcsolatban a vasárnapi evangéliumok kötött rendjét elutasító amesiusi állásfoglalás való onnét,¹⁹ valamint azok a doctrinát és usust illető közös tudnivalók, amelyek a polemikus, kontroverz tartalmú érvelés – a magyar fordítás terminusa szerint: a „vetekedések” – szabályait tartalmazzák. Medgyesinek ebben a második táblájában a prédikáció elkészítéséhez csak az exegetikai, dogmatikai és morálteológiai kidolgozás tartozik, míg a prédikátor általános erkölcsseinek és a pronunciációnak a kívánalmai mellett az exordiumot illető tudnivalókat is a declamációnak nevezett egységben kell keresnünk. Ezek a declamációs megfontolások a *Medulla* és a *Conscientia* igazi ötvözetéből állottak elő; épp az exordiumtól megkívánt alapvető jellegzetességeket az előbbi alapján összegzi a kivonat, további észrevételeket pedig az utóbbi alapján tesz:

Medulla:

Neque etiam prooemia
non necessaria,
et longe petita,
aut persuasoria oratorum verba sunt
consectanda:
nec digressionibus aut excursionibus est
indulgendum.

Exordium non sit
1 Non necessarium,
2 Longe petitum,
3 Persuasoriis Oratorum verbis constans,
4 Digressionibus abundans.

Conscientia:

Connexionis aut dependentiae textus
explicatio, quae pars est analyseos, utilissime
proponi potest vulgarium exordiorum loco.

Brevis etiam insinuatio aliquando potest
adhiberi, qua aliquid ex occasione singulariter
ad propositum spectans indicatur: sed non ex
ordinario instituto.

Obser. 1 Connexionis aut dependentiae
Textus explicatio, quae analyseos pars
est, utilissime proponi potest vulgarium
exordiorum loco.
2 Brevis etiam insinuatio aliquando
potest adhiberi, qua aliquid ex occasione
singulariter ad propositum faciens, indicatur;
sed non ex ordinario instituto,
id est, non semper.

3

Az „Angliai Parlament *Directorium*”-ként említett harmadik forrásmunka az *A Directory for the Public Worship of God* című parlamenti rendelettel azonos. A rendelet a 16. század közepe óta használatban lévő, eredeti változatában Thomas Cranmer által megalkotott anglikán szertartáskönyvet, a *Book of Common Prayer*t helyezte hatályon kívül 1645-ben. Az intézkedésnek vallási és politikai okai egyaránt voltak: az I. Károly-lal szembeszálló ún. „hosszú parlamentben” túlsúlyba került a katolikus vallás szer-

19 Erre az itt hivatkozással is kísért idézetre már felfigyelt Éva PETRŐCZI, „Some Features to the Portrait of William Ames”, *Könyv és Könyvtár (Debrecen)* 21 (1999): 193–204, 199.

tartási és intézményi maradványainak „gyökereit és ágait” kiítani kívánó puritánus szárny, másrészt a rojalista oldalt erősítő ír katolikusokkal szemben a skót rendekkel való szövetségkötés is a skótok tájékozódásában meghatározó kontinentális kálvinizmus irányába való elmozdulást kívánt. A *Book of Common Prayer* a skótok számára elfogadhatatlan volt, az 1630-as évek végi bevezetési kísérleteit heves zavargások kísérték. Az északi királyságban 1562 óta a *Book of Common Order*höz ragaszkodtak, amelyet még John Knox dolgozott ki a genfi angol gyülekezet számára 1556-ban. Az angol parlament presbiteriánusai a római katolikus breviáriummal, misekönyvvvel és rituálékkel párhuzamba állított *Book of Common Prayer* helyettesítésére előbb, 1641-ben maguk is a *Book of Common Order* egy változatával próbálkoztak. Majd az 1643 júniusában parlamenti határozattal felállított Westminster Assembly még az év októberében utasítást kapott rá, hogy a három királyság számára közös és egységes hitvallást, katekizmust, szertartási kézikönyvet és egyházkormányzati elveket dolgozzon ki. E munkálatok keretében készült el, jelentős részben a *Book of Common Order* hatása alatt, a *Directory for the Public Worship of God*. Az angol parlament 1645 januárjában rendelkezett a *Directory* bevezetéséről és érvénytelenített minden korábbi, a *Book of Common Prayer* használatára vonatkozó rendelkezést. A parlamenti határozat és a *Directory* hozzá csatolt szövege kevéssel később megjelent nyomtatásban is.²⁰ Skóciában az ott *Westminster Directory* névvel ismert szöveget 1645 februárjában léptették használatba, és a kézikönyv nagy auktoritásra tett szert, noha a *Book of Common Order* kivonásáról nem intézkedtek. Angliában viszont a *Directory* elterjedtsége egyáltalán nem nevezhető általánosnak, a presbiteriánus és a kongregacionalista (independens) gyülekezetek használták, míg az egyházközségek nagyobbik hányadában, betiltása ellenére, a gyakorlatban a *Book of Common Prayer* maradt használatban. Az 1660. évi restauráció északon érvénytelenítette a *Directory* befogadását kimondó rendelkezést, sőt az episzkopális befolyás is erősödött, délen pedig az anglikán szertartáskönyv használatát állították vissza, amelynek 1662-ben a presbiteriánusok tiltakozása dacára felújított változata jelent meg.

A *Directory* nem kötött liturgikus szövegek és könyörgések összeállítása,²¹ hanem egy agenda és egy pasztorációs kézikönyv ötvözete. Az istentisztelet, a keresztesítés, az úrvacsora, a házasságkötés kérdéseit éppúgy szabályozza, mint a betegek látogatását és a gyülekezeti élet lelki irányítását, nem határoz meg viszont temetési rítust. Az istentiszteleti szertartás erősen igeközpontú, a kanonikus írárok egész fejezeteinek felolvasását kívánja meg. Ezt zsoltárecéklés és kötetlen imádságszöveg követi, majd a lelkész prédikációja, amelyre vonatkozóan a könyv egy ötletes fejezete, az *Of the Preaching*

20 Első angliai kiadásán, amelynek elkészítéséről 1645. március 13-án rendelkeztek, az 1644-es évszám olvasható. Ennek az az oka, hogy Angliában egészen 1752-ig az anyagi üdvözlethez (Krisztus szeplőtelen fogantatásához) kötődő évkezdet volt érvényben, mégpedig a firenzei kalkulus szerint, így az 1645. március 25-e előtt kiadott könyveken az 1644-es évszám olvasható. Skóciában már 1600-ban áttértek a január 1-jei évkezdetre.

21 A liturgikus imádság történetében és az annak kötött vagy szabad voltát vitató 17. század közepi polémikában elfoglalt pozíciójáról lásd részletesen Christopher DURSTON, „By the Book or with the Spirit: The Debate over Liturgical Prayer during the English Revolution”, *Historical Research* 79, 203. sz. (2006): 50–73. Az RMNy 2310. sz. tétele helytelenül fogalmaz, amikor azt rögzíti, hogy a könyv „beszédmintákat és a szónoklat módját” tartalmazná. Beszédminták egyáltalán nincsenek a kiadványban.

of the Word ad tanácsokat. Ez a fejezet²² volt Medgyesi harmadik táblájának a forrása. A módszertani tanácsokat helyenként szóról szóra követte, másutt lerövidítette, kivonatolta őket. Az exordiummal kapcsolatos intelmek például fordításként értékelhetők:

Let the Introduction to his Text be
brief
and perspicuous,
drawn from the Text it self,
or context,
or some parallel place, or generall sentence
of Scripture.

II. Exordium, quod sit
1 breve,
2 clarum,
3 ex ipso textu
vel 4 Contextu,
vel 5 ex aliis eo pertinentibus Scripturae locis.

A divisio tudnivalói viszont sűrítve, tömörítve vannak:

In Analysing and dividing his Text,
he is to regard more the order of matter,
then of words,
and neither to burden the memory of the
hearers in the beginning, with too many
members of Division,
nor to trouble their mindes with obscure
terms of Art.

IV. Partes, ubi
magis rerum quam verborum series est
attendenda.
Partes sunt 1 quam paucissimae,
2 absque vocum peregrinarum
intermixtione.

Valamennyi, a *Directory* által említett prédikációs beszédrészen, valamint a prédikátort illető általános intelmeken is legalább a hasonló kivonatolás erejéig végighalad Medgyesi szövege, az angol eredeti tartalmát tehát maradéktalanul kiaknázza. A harmadik prédikációkészítési minta az angol szöveg alapján készített pontos kivonat, a puritánus lelkipásztori ideál kívánalmainak hűséges összefoglalása.

1649 tavaszán, amikor könyve előljáró beszédét írta Medgyesi, az angol király kivégzése volt a politikai szenzáció. A négy esztendővel korábban életbe léptetett *Directory* nemcsak a friss angliai egyházi dokumentumok egyike volt, hanem a forradalom eszmei radikalizálódása által kiváltott egyik legmarkánsabb egyházi intézkedés. A gyulafehérvári udvari prédikátor pedig nemcsak hozzájutott valahogyan a szigetország puritánus mozgalmának tetőpontját jelentő egyik legfontosabb dokumentumhoz,²³ hanem messzemenően kiaknázza azt homiletikai művében.

22 LORDS AND COMMONS ASSEMBLED IN PARLIAMENT, *A Directory for the Publique Worship of God, throughout the Three Kingdoms of England, Scotland, and Ireland. Together with an Ordinance of Parliament for the Taking away of the Book of Common Prayer, and for Establishing and Observing of This Present Directory throughout the Kingdom of England, and Dominion of Wales* (London, 1644 [1645]), 13–18.

23 Az 1644–1645-ös évek angol parlamenti prédikációinak gyűjteményét például a hollandiai tanulmányait rövid angliai tartózkodással megszakító Bihari Ferenc hozta magával Londonból Gyulafehérvárra, ahol hazatérése után a kollégium poétikatanára lett; GÖMÖRI György, „Egy angol prédikáció-gyűjtemény viszontagságai”, in GÖMÖRI György, *A bujdosó Balassitól a meggyászolt Zrínyi Miklósig: Tanulmányok*, 196–199 (Budapest: Argumentum Kiadó, 1999). A peregrinus diákok helyszíni tájékozódása az idősebb pályatársak számára is megteremtette a szellemi kapcsolattartás lehetőségét.

Azt hiszem, a három tábla egymásutánjában ilyesformán a személyes fejlődés állomásait is meg lehet ragadni. Medgyesi homiletikai tájékozódása számára még tanulmányi évei során Clarke intelmei jelentették a támpontot, majd az angliai meg a magyarországi és erdélyi puritánok körében is általános tekintélynek örvendő Ames rendszerét kivonatolta, a negyvenes évek végén pedig a legfrissebb szigetországi útmutatások alapján tudta megújítani prédikációelméleti gondolkodását. Érdemes a három tábla szövegét mint az elméleti radikalizálódás állomásait vizsgálni, és az általuk felvázolt prédikációszerkesztési mintákat nemcsak a közönséghez való alkalmazkodás egyidejű típusainak látni, hanem a kommunikációs eszmények időbeli változása és e változás tudatosítása mentén összemérni. Fontos tanulság az is, hogy a források ismeretében és követésük tényét regisztrálva Medgyesi retorikai autonómiájáról, állásfoglalásainak eredetiségéről és önállóságáról nyilván jóval visszafogottabban beszélhetünk ezután, az egyes szövegek és szövegrészek kivonatolásának jellegzetességeiben ragadhatjuk meg törekvéseinek, célkitűzéseinek némely jegyeit. És természetesen e retorikaelméleti reprodukció és innováció pontos mértékének megállapítása, a személyes mozgástér kiterjedésének felmérése mindaddig csak spekuláció lehet, amíg el nem készül az első magyar retorika olyan kritikai szövegkiadása, amely a latin és angol nyelvű források párhuzamos szöveghelyeivel való szinoptikus látásunkat is végre lehetővé teszi.

Ezeket az utolsó megállapításokat egyébként a Medgyesi-életmű egészére is ki kell terjesztenünk. Valósággal nehéz elhinni, hogy milyen embrionális állapotban vannak azok a kutatások, amelyek Medgyesi Pál műveinek és az azok alapjául szolgáló szövegeknek az összevetésére volnának hivatottak. Egészen a közelmúltig Medgyesi és valamely forrása szövegszerű összehasonlítására egyedül Petrőczy Éva mutatott be néhány példát a *Praxis pietatis* kapcsán. Megfigyeléseit akként összegezte, hogy Medgyesi gondolatokat és érveket toldott hozzá Lewis Bayly szövegéhez, „az eredeti szöveg harmóniáját-szépségét megtörő tudatos tanúsághalmazási kényszer, didakticizmus jellemzi”.²⁴ E megállapítások a fordítás bővítő, magyarázó munkamódszeréről, arról, hogy „a fordító szabadon megfejelte, »körbepredikálta« az angol szöveget”,²⁵ azóta érdemi ellenőrzés és felülvizsgálat nélkül a Medgyesi körüli kutatások gyakran ismételt közhelyeivé váltak.²⁶ Nem kerülhetem el, hogy figyel-

24 Noha az idézett tanulmány többször napvilágot látott, itt mindig az első közlésre hivatkozom, mint hogy egyedül azt jellemezte tisztességes – például a szövegösszevetés áttekintését megkönnyítő – tipográfia: PETRŐCZY ÉVA, „Egy fordítás háttértörténete (Lewis Bayly: *The Practice of Piety* – Medgyesi Pál: *Praxis pietatis*)”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 101 (1997): 634–649. Az idézet itt: 637.

25 PETRŐCZY ÉVA, „A *Praxis pietatis* díszcímlapjának »titkai«”, in PETRŐCZY ÉVA, „Nagyságodnak alázasatos lelki szolgálója”: *Tanulmányok Medgyesi Pálról* – „*The Obedient Spiritual Servant of Your Highness: Hungarian and English Essays on Pál Medgyesi*, Nemzet, egyház, művelődés 4, 51–53 (Budapest–Debrecen: Barankovics István Alapítvány–Hernád Kiadó, 2007), 53.

26 GYÖRI L. JÁNOS, „Kegyességi sikerkönyv a 17. században: A *Praxis pietatis* magyarországi útja”, in *Doctrina et pietas: Tanulmányok a 70 éves Barcza József tiszteletére*, szerk. DIENES DÉNES és SZABADI ISTVÁN, 38–50 (Debrecen–Sárospatak: Debreceni Református Hittudományi Egyetem–Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei–Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, 2002), 46; GÁBOR CSILLA, „Kegyesség és (inter)konfesszió”, in *Medgyesi Pál redivivus: Tanulmányok a 17. századi puritanizmusról*,

meztessek rá: az e markáns megfogalmazásokban összegzett vizsgálatok kezdetben mindössze három rövid szöveghely angol és magyar szövegének összehasonlítását jelentették, azóta is csak egy negyedik hely hasonló összevetésével egészültek ki.²⁷ E párhuzamosan vizsgált szöveghelyek egyikéről azóta az összevetések elmélyítését kezdeményező Fekete Csaba világossá tette, hogy a magyar szövegnek itt két változata van: az 1636. évi első kiadás után az 1643. évi, a fordító által átdolgozott változat lényegében a Bayly eredetijének tömörségére való rátalálást jelentette, Medgyesi nyelvi nézeteinek érlelődését, fordítói eszközeinek csiszolódását tanúsítva.²⁸ A Petrőczy által kiszemelt szöveghelyek közül amúgy is igazából csak az egyik kínált alapot a textuson átütő fordítói hang és egyéniség, a kelleténél inkább láthatóvá váló fordító²⁹ tételezésére; az a hely, ahol Bayly kilenc sora állítólag tizenkilenc szószátyár magyar sorra duzzad. Az angol eredetit itt „visszafogott, szenvedélymentes okfejtés”, mértéktartó és fegyelmezett témakezelés jellemezné Petrőczy szerint, Medgyesi fordítását pedig „a válogatott fertelmek elősorolásában” való tobzódás, a „nagy élvezettel ostromozott főbűn”, a paráznság elleni „manierisztikus kirohanások”, „vehemens affabulációk”, amelyek forrása „az angol és a magyar temperamentum különbségeinek” néplélektana, valamint „a nemi étellel kapcsolatos puritán irtózat és körbeprédikálási kényszer”.³⁰

Petrőczy Éva nem csinált titkot belőle, hogy Medgyesi magyar szövegét – elérhető 17. századi angol kiadás híján – egy 1842. évi londoni edícióval állította párhuzamba.³¹ Egy későbbi tanulmányában szükségesnek érezte külön érvelni amellett, hogy e kiadás – és a magyar változathoz Incze Gábor edíciója – nem „botrányos és könnyelmű összehasonlítási alap, mert e két modernebb szöveg gondozói érdemben többnyire semmi egyebet nem változtattak a szövegen, mint a helyesírást, abban is csak a hangok következetesebb jelöléséig merészkedtek”.³² Módom nyílt arra, hogy a Petrőczy által tanulmányozott szöveghelyeket összevessem a Bayly-mű ma elérhető legrégebbi, 1613. évi londoni kiadásával³³ és számos későbbivel is. Az ember eredendő bűnben való fogantatásáról és gyermekkori nyomorúságáról szóló szöveghelyen minden általam látott 17. századi kiadás olyan angol szöveget közöl, amely Medgyesi fordításának igen pontos

szerk. FAZAKAS Gergely Tamás és GYŐRI L. János, 85–94 (Debrecen: Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár, 2008), 91; GYŐRI L. János, „Drégelypalánki János *Praxis pietatis*-átdolgozásának homiletikai, retorikai vonatkozásai”, in FAZAKAS és GYŐRI, *Medgyesi Pál redivivus...*, 187–197, 190.

27 PETRŐCZY Éva, „Régi bort új tömlőbe: Néhány új szempont Medgyesi Pál Bayly-fordításának vizsgálatához”, in PETRŐCZY, „Nagyságodnak alázatos lelki...”, 63–71.

28 FEKETE Csaba, „*Praxis praxisa*, avagy fordító puritánság Medgyesi nyelve alapján”, in FAZAKAS és GYŐRI, *Medgyesi Pál redivivus...*, 173–186, 182–183.

29 PETRŐCZY, „Egy fordítás háttértörténete...”, 645.

30 Uo., 636–637.

31 Uo., 635.

32 PETRŐCZY, „Régi bort új...”, 68.

33 Az első, 1611-re tehető, ma ismeretlen, és a második, 1612-es, ma gyakorlatilag elérhetetlen kiadásról: FAZAKAS Gergely Tamás, „Az imádság testi kifejeződése az angol és a magyar puritanizmusban: Az 1643-as *Praxis pietatis* filológiai és ikonográfiai kérdései”, in FAZAKAS és GYŐRI, *Medgyesi Pál redivivus...*, 95–147, 98.

eredetije, a Petrőczy által hitelesként kezelt 19. századi szövegtől pedig jelentősen különbözik. Az átnézett 17. századi kiadások között számos ortográfiai különbséget tapasztaltam ugyan, ám e helyen egyetlen jelentősebb, érdemi, tartalmi eltérést sem.³⁴ Érdemes tehát új szövegösszevetést végezni, és Medgyesi magyar változatát most csakugyan egy hiteles 17. századi szöveg mellé állítani:³⁵

What wast thou being an infant, but a brute, having the shape of a man: was not thy body conceived in the heat of lust, the secret of shame, and stain of original sin? and thus wast thou cast naked upon the earth, all imbrewed in the blood of filthinesse, (filthy indeed: when the Son of God, who disdained not to take on him mans nature, and the infirmities thereof: yet thought it unbeseemed his Holinesse, to be conceived after the sinfull manner of mans conception.) So that thy mother was ashamed to let thee know the manner thereof: What cause then hast thou to boast of thy birth,

Mi voltál te anyád méhében egyéb, hanem mint egy oktalan állat, emberi formában lévén; nemde nem a gonosz kívánságoknak titkos szégyenének és az eredendő bűn fergetelmének melegségében fogantattál-e? Meztelenül vettettél e földre, az undokságnak vérében bekevertetettvén. (Undokságnak mondom bizony, mert mikor az Isten Fia, ki nem utálá az emberi természetet minden bűn nélkül való erőtlenségivel együtt magára felvenni, fogantatnék, illetlennek találta³⁶ az ő szentségéhez, hogy egyéb embereknek bűnös fogantatásoknak módja szerént fogantatnék.)

34 A kiadások szélesebb szövegmenyiségre kiterjedő – egyelőre nem rendszeres – összevetése hasonló eredményt hozott: FAZAKAS, „Az imádság testi...”, 98.

35 A magyar szöveget Petrőczy Incze Gábor modern kiadásából közöltem, amely a fordítás első megjelenése alapján, annak 300. évfordulójára készült: MEDGYESI Pál, *Praxis pietatis, azaz Kegyettség gyakorlás (1636)*, kiad. INCZE Gábor, bev. RAVASZ László, A reformáció és ellenreformáció korának evangéliumi keresztyén [református és evangélikus] egyházi írói 4 (Budapest, 1936), 63–64. (Petrőczy ejtett néhány saját másolási hibát Inczéhez képest, továbbá Incze is ejtett néhányat az alapul vett régi nyomtatványhoz képest; ezeket itt nem sorolom fel.) Petrőczy a Medgyesitől származónak vélt szövegtöbbleteket zárójelekkel fogta közre. A magyar nyelvű *Praxis pietatis* szöveg- és kiadástörténetére vonatkozó megállapításokból – ezek közül alapvető: ESZE Tamás, „A magyar *Praxis pietatis*: Kiadástörténeti tanulmányok”, *Könyv és Könyvtár (Debrecen)* 3 (1963): 43–79 – tudható, hogy maga Medgyesi az ötödik, 1643. évi váradi kiadást tekintette véglegesnek, és azt kívánta, hogy a későbbi edíciókat annak alapján rendezzék sajtó alá. Az összevetés alapjául szolgáló fenti magyar szövegben teljesítettem Medgyesi kívánságát, vagyis az 1643. évi szövegállapotot közlöm. Azonban nem betűhű átiratot adok, hanem az Incze Gábor kiadói elveit követő, modernizált helyesírású szöveget. Az 1636-os kiadásból készült 1936. évi szöveget azokon a helyeken változtattam meg, ahol az 1643-as szöveg nem csak ortográfiájában különbözik, hanem legalább hangalaki vagy annál magasabb szintű eltéréseket mutat (az utóbbiakat mindössze egy szócsere és egy szóelhagyás képviseli, e kettőről alább külön jegyzetek szólnak). Nem dokumentálom részletesen azt az egyébként szintén elvégzett munkát, amellyel az idézett szövegrészt a Medgyesi életében megjelent mind az öt kiadásban összevettem, csupán annak végeredményére utalok: a helyesírási különbségek száma igen nagy, az olyan különbségeké azonban csekély, amelyeknek egy modernizált helyesírású (vagyis nem betű-, hanem hanghű) közlésben is meg kell jelenniük. – Az angol szöveget a következő kiadás nyomán adom: LEWIS BAYLY, *The Practice of Pietie* (Amsterdam, 1642), 42. Kurzíváltam benne mindazt, ami nincs meg az 1842. évi angol szövegben; e kurzívált részek magyar fordítását tartotta Medgyesi eredeti kreációjának és jelölte meg mint szövegtöbbletet a magyar szövegben Petrőczy. Az általa használt 19. századi változat megtalálható: PETRŐCZI, „Egy fordítás háttértörténete...”, 636.

36 Javítottam a váradi kiadás e hibás szövegéből: *ta- / által*. A debreceni első kiadásban: *tetszett*, de már a lőcsei és bártfai kiadásokban is: *találta*.

which was *a cursed* pain to thy mother, and to thy self the entrance into a troublesome life? the greatnesse of which miseries, because thou couldest not utter in words, thou diddest expresse (as well as thou couldest) in weeping teares.

Úgyannyéra, hogy a te anyád szégyenlette annak módját néked tudtodra adni. Mi okod vagyon tehát születésseddel való kérkedtségedre, mely anyádnak ISTEN átkából származott fájdalom,³⁷ magadnak pedig csak ez háborúságos életre való jövedeled? Mely nyavalyásságodnak nagy voltát, mivel akkor nyelvvel ki nem beszélhetted, keserű sírással (amint lehetett) jelentetted ki.

Jól látható, hogy – noha nem mindenütt szó szerinti megfelelői egymásnak – a párhuzamba állított két szöveg tényleges viszonya egyáltalán nem képes megtartani azokat a súlyos interpretatív megállapításokat, amelyeket a filológiaiag tévesen felmért viszonyukra építettek. Legfeljebb egy-két grammatikai nehézkességről és következtelenségről van szó, Medgyesi nem toldotta meg az eredetit további válogatott fertelmekkel, saját invenciójából felstilizált, vehemens kirohanásokkal, a fordítás nem mutat semmiféle temperamentumbéli különbséget szerző és fordító között. A 17. század első harmadának-közepének normái szerint igen pontos, szabatos, világos követhetőségében és szemléletességében gyakorlatilag egyenértékű fordítás keletkezett. Úgy tűnik tehát, hogy a *Doce praedicare* tekintetében felállított fenti szemléleti sarokpontok az életmű többi darabjától sem idegenek, és arra figyelmeztetnek, hogy a Medgyesi-filológia érdemi művelésének régóta esedékes megkezdéséhez a módszertani alapok gondos kimunkálása és pontos részletvizsgálatok sora szükséges.

37 A debreceni első kiadásban: *fájdalom vala*, a továbbiakban már csak: *fájdalom*.